

До 150-річчя з дня народження Михайла Грушевського

УДК 007:304:070

Володимир Ващенко

ІСТОРИК ТА СТРАТЕГІЇ КОНСТРУЮВАННЯ ІСТОРИЧНОГО ПРОСТОРУ: КИЇВ НА МЕНТАЛЬНИХ МАПАХ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

У статті досліджуються стратегії прописування Михайлом Грушевським історичного простору України в контексті його центрації навколо «вісьового міста» — Києва, наділеного символічним капіталом. Встановлено, що така центрація здійснювалася істориком у межах «класичної» («Прометей» міф України), формально-наукової (геометричної — «трикутник Русі»), модерністської («неврастенічної») і геополітичної («Неаполь-Рим») стратегій.

Ключові слова: Михайло Грушевський, Київ, ментальні мапи, стратегії, історіописання.

Прописування істориком у власних текстах «історичного простору», котрий перетворюється на готовий для інтелектуальних «маніпуляцій» об'єкт його дослідження, визначає загальну наукову актуальність запропонованої теми. Питання вбачаємо у тому, щоб простежити, завдяки яким стратегіям під пером окремого історика відповідний «простір» прописується й легітимується, як «історична територія» на його «ментальних мапах». Стосовно України таким конвенційно визнаним знаковим істориком виступає Михайло Грушевський, а символічним «центром», що містить відповідний символічний капітал, — Київ.

Мета розвідки — визначити стратегії, у межах яких конструювалися образи Києва на ментальних мапах М. Грушевського. Дослідження реалізується у дисциплінарному полі ментальної географії на засадах соціального конструктивізму.

Якщо спробувати дуже стисло, вдаючись до надспрощення, окреслити сутність інтелектуального перевороту, який здійснив Михайло Грушевський в українській та загальноросійській історіографії, то можемо вийти на твердження, що він теоретично завершив, не говоримо — виграв, «боротьбу за київську спадщину». Київ з усією його історичною топографією та державницькою семантикою було включено в український історичний топос — на правах певної самодостатньої парадигми. Тобто, вчений прописав його, як «місце пам'яті» виключно українців.

Очевидно, що теоретичне обґрунтування своїх поглядів український історик розпочав у 1898 р. публікацією I-го тому «Історії України-Руси», а завершив у статті «Звичайна схема руської історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства».

Для розуміння змісту цих праць необхідно відзначити два моменти.

По-перше, як показали сучасні дослідження, «пришивання» київської спадщини до московської історії було здійснене не московськими книжниками, як це бачив М. Грушевський у «Звичайній схемі...», а власне київськими клерикальними колами протягом XVII ст.¹

По-друге, якщо враховувати поодинокі з відповідної проблематики статтю Я. Грицака², то треба зазначити, що колективна історична пам'ять Галичини щодо Києва на момент публікації перших томів «Історії України-Руси» М. Грушевським була відсутня. І в цьому сенсі дослідник дійсно виступив конструктором сучасної історичної пам'яті українців, оскільки, попри всі політичні розбіжності, ані у Львові,

¹ Яковенко Н. Символ «Богохраненого града» у київській пропаганді 1620–1640-х років / Н. Яковенко // Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей. — Т. 4. — К., 1995. — С. 52–75.

² Грицак Я. «Яких-то князів були столиці в Києві?»: До конструювання історичної пам'яті галицьких українців у 1830–1930-ті роки / Я. Грицак // Україна модерна. — Т. 6. — Львів, 2001. — С. 77–95.

ані у Дніпрі ніхто не ставить під сумнів провідну роль Києва як столиці з відповідним історичним та символічним капіталом.

Як би там не було, у випадку з Києвом категорія «місце пам'яті» П. Нора та розуміння «історичної колективної пам'яті», сконструйованої істориками у XIX ст., тут працює у всій своїй повноті. Проте чи існує, наприклад, у просторі історіописання М. Грушевського певна «анти-модель» й одночасно «симулякр» Києва, що саме в силу своєї опозиційності випадала б з каталогу, накресленому П. Нора, — як не «місце пам'яті»?

Якщо застосувати геополітичну перспективу, то Україна на когнітивній мапі М. Грушевського — то «Південь». Ми припускаємо, що як символічний «Південь» Україна та її центр — Київ — будуть відповідати іншим моделям «Півдня» у текстах історика, а точніше — варіації геополітичного Півдня будуть прописуватись у межах однієї спільної стратегії. Відсилку до такої моделі можна знайти у М. Грушевського при описі одного європейського південного міста — Неаполя.

У культурологічному тексті, написаному українським істориком у жанрі «подорожніх записок» XIX ст., що асоціювалися з дисциплінарним полем «географії», зустрічаємо таку характеристику цього міста: «Неаполь — місто без історії... Але все таки се не історія — не тільки в значінню оповідання про події важні, які б творили жите людське поза ближшою околицею міста, давали їй напрям і зміст, але навіть в значінню історії розвою і самоозначення життя самого сього міста. Перед нами не тільки не сильна індивідуальність, яка б творила жите для інших, а навіть і не звичайний «коваль своєї долі», яким силкується бути навіть кожний середній скільки-небудь самостійний чоловік»³. Отже, український історик дозволив собі твердження, що «Неаполь» представляє собою чисту «географію» без «історії», тобто, буквально, є «містом без історії».

Багато років по написанню вищенаведених рядків, у тексті «Всесвітньої історії» М. Грушевський, здавалося б, всупереч самому собі таки «віднайшов» історію Неаполя — й то не якусь «другорядну» історію міста для себе», а, можна сказати, факторну історію для цілої Європи, історію, відповідальну за виникнення окремих європейських інституцій. Показово, що ця «історія» розгортається як опозиційна до історії «вічного», «світового міста» — Риму й буде винесена українським істориком у назву окремого підрозділу «Всесвітньої історії»: «Італія — Неаполь і Рим».⁴ Власне вся історія Італії нового

часу у назвах підрозділів буде репрезентована лише цими двома містами. Причому, саме історія Неаполя розглядається М. Грушевським як найвищий прояв повноти історичного розвитку: «Найбільшою політичною силою за весь сей час зіставалося Сицилійсько-Неаполітанське королівство, засноване в XI в. французькими норманами на руїнах візантійських лангобардських і арабських володінь. Стріча ріжних культур на сім ґрунті — французької з візантійською й арабською — надала сій країні, її містам і королівському дворові дуже важне місце в італійським культурнім житті. Відси в XIII і XIV вв. ішли нові, живі культурні течії в мистецтві, в науці, в літературі, в політиці. З політичного становища се королівство також дуже інтересне: се був перший взір нової європейської держави, з сильною королівською властю на руїнах придавненого феодалізму, з постійним військом, з бюрократичним, централістичним устроєм і з новими поняттями про королівську власть, її необмеженість і вищість від усяких практик і прав. Такі погляди розвинули тутешні «легісти», учені юристи, що студіювали римське право і з нього черпали сі нові поняття, які широко пішли потім в політичне життя Європи»⁵.

Що могло значити це перетворення Неаполя з «неісторичного міста», тобто, міста, яке відсутнє у «ідеальному історичному просторі» Європи на територію, відповідальну за структурування «когнітивної мапи» цілої Європи. Наша гіпотеза полягає у тому, що М. Грушевський «використав» Неаполь як певний безпечний аналітичний майданчик, на якому відбувалося випробовування наративної стратегії щодо «історіографічного проявлення» іншої, більш значимої та політично дражливої для українського вченого «неісторичної території» Півдня — території України й, зокрема, Києва, котрий протистояв «історичним» імперським центрам Півночі — Москві / Петербургу.

По-перше, на когнітивній мапі Європи «Італія» виступала відповідником «України» — у тому сенсі, в якому «Італія» уособлювала собою «Захід» й одночасно його «Південь», а «Україна» визначала свою історичну локалізацію через «Південно-Західну» орієнтацію. Взагалі, говорячи про «ідеальний історичний простір» Заходу, який накреслив М. Грушевський, маємо сказати, що його внутрішня структура підпорядковувалася орієнтації «Північ / Південь», де «Німеччина» (північ) у переліку західних впливів на Україну завжди передує «Італії» (півдню). Будучи підрядною орієнтації «Захід / Схід», дихотомія «Північ / Південь» слугувала для позначення внутрішнього структурування простору певної державної території, наприклад, слов'янського «ядра» Російської

³ Грушевський М.С. По світу / М.С. Грушевський // Літературно-науковий вісник. — 1909. — Кн. XII. — Т. XLVI. — С. 48.

⁴ Грушевський М.С. Всесвітня історія в короткім огляді. — К., 1996. — Ч. 2. — С. 66–73.

⁵ Там само. — С. 68.

імперії. Кожен з його складників — Великоросія, Білорусь та Україна — то комбінаторика на когнітивній мапі М. Грушевського трьох географічних орієнтацій, жодна з яких не є «чистою»; Україна презентована як Південний Захід, Білорусь — як Північний Захід, а Росія — як Північний Схід, окреслюючи свою приналежність і до ментального простору північних цивілізацій, а також — східних. І в обох своїх просторових іпостасях позиціонується як загроза територіальній окресленості України.

По-друге, маємо зупинитися на двох специфічних рисах «Італії», які повинні бути враховані для розуміння топічних характеристик ідеального історичного простору цієї країни у зображенні М. Грушевського.

Насамперед те, що за життя М. Грушевського Італія отримала незалежність й мала слугувати орієнтиром успішного досягнення національних завдань певної європейської нації. У просторовому вимірі така реалізація виглядала як вдала спроба символічної секуляризації Півдня (Італії) від влади Півночі (Австрії). І з таких перспектив Рим, якому вдалося згуртувати навколо себе італійські землі, як політичний центр Італії являв собою символ переможної ходи Півдня (Італії) проти Півночі (Австрії). Ця нова роль Риму як Півдня тільки почала проступати й була актуалізована за життя М. Грушевського — на фоні двох інших, традиційних усталених «топосів», що визначали італійське розташування — Заходу та Півночі.

Треба також не забувати стару подвійну конотацію, що її містив «Рим» у межах російської імперської культури, серед іншого — історіографічної. Він одночасно виступав у двоякій ролі: у негативному контексті — для позначення релігійної (духовної) влади ворожої (католицької) цивілізації, тобто «Заходу», а також як взірць абсолютної влади імперської столиці над провінціями з претензією на світове панування, як орієнтир для Москви у слогані «Москва — третій Рим» і, як показали Ю. Лотман та Б. Успенський, — також і Петербурга⁶. Так що Рим з самого початку виступав симуляком двох імперських столиць — Москви і Петербурга — і у такому вигляді, у текстах М. Грушевського, міг розглядатися як влада Півночі (Петербурга — Москви) над Півднем (Києвом).

Власне, ця остання, найстаріша для російської імперської культури «північна» орієнтація «Риму» (Москви — Петербурга) стосовно «Києва», при конструюванні ідеального простору «Італії»

⁶ Лотман Ю.М. Отзвуки концепции «Москва — третий Рим» в идеологии Петра Первого (К проблеме средневековой традиции в культуре барокко) / Ю.М. Лотман, Б.А. Успенский // История и типология русской культуры. — СПб., 2002. — С. 352–354.

(України) нас цікавить найбільше, хоча б з причин того, що вона на сьогодні, попри свою традиційність, є найменше виявленою й дослідженою. Протиставлення Неаполь / Рим структурно відповідало взаємодії іншої пари міст, що на ментальній мапі М. Грушевського розташовувалося за тим самим вектором: йдеться про «південний» центр (Київ), котрий в історичній перспективі також протистояв «Риму» («третьому Риму» — Москві). Власне, Неаполь й виступав своєрідним симуляком Києва, Півдня, певним символом міста, яке, попри свою величну історію, за життя М. Грушевського залишалося «містом без історії», сучасна історія якого була підпорядкована «третьому Риму», Півночі. Причому, модельні характеристики цих «споріднених міст» — історична роль Неаполя і Києва — збігалися: «В середині української землі, її одвічним осередку Київі, десь в VIII чи IX віці по Христі, приблизно одинадцять років тому зав'язалося державне життя. Князі і владуща... Вони об'єднали навколо себе всі краї, залюднені полудневими, українськими племенами, підбили їх під свою владу, а також і ті північні племена, з яких потім пішов народ білоруський і великоруський. Київ став осередком великої політичної й культурної роботи. Відси пішла нова, християнська віра, перейнята від греків, книжність, мистецтво, право, основи нового політичного і громадського ладу, культурний уклад. Все се поширювалося в один народ, в одно національне тіло тих давніх окремих українських племен і областей. Воно поширювалося з Києва по українських землях і положило перший початок об'єднанню також і по інших приналежних землях, великоруських і білоруських»⁷.

Ці, присвячені історії Києва, рядки М. Грушевського написав через кілька років після вищенаведеного «аналогічного» опису Неаполя у тексті «Всесвітньої історії».

Один з «варварських» спадкоємців античної традиції Йордан у праці «Про походження та діяльність гетів», позначаючи острівні кордони Великобританії, застосував «геометричний» спосіб репрезентації території, вдавшись до фігури «трикутника»: «Тепер... розповім про острів Британія... До опису її розташування ми й переходимо, оскільки сприйняли свідчення про неї від грецьких та латинських авторів. Більшість з них вважає її такою, що походить на трикутник...»⁸ (курсив мій. — В.В.).

Трикутник як фігуру прописування великомасштабних географічних просторів та,

⁷ Грушевський М.С. Хто такі українці і чого вони хочуть. — К., 1991. — С. 40.

⁸ Йордан. О происхождении и деяниях гетов. — СПб., 1997. — С. 64–65. Як відомо, на мапі Птолемея, до якої мав доступ Йордан, Британія нагадує собою трикутник, розтягнутий вздовж узбережжя Європи аж до берегів Іспанії.

відповідно, як спосіб конструювання геометричних когнітивних мап без особливих зусиль можна знайти також у працях М. Грушевського. І позначає він «трикутником», серед іншого, територію первинної литовсько-слов'янської колонізації. Так, в «Очерке истории украинского народа» М. Грушевський зазначає: «У цьому *трикутнику*, який обмежується лінією Вісли на Заході, морем на півночі, на Півдні займає області середнього Дніпра й Дністра, а на сході басейн Дніпра... з найбільшою вірогідністю треба шукати слов'янсько-литовську територію перед розселенням...»⁹.

Цей трикутник являв собою незмінну фіксовану форму геометричної репрезентації, цупке поєднання «рівня репрезентації» та «рівня референції», «форми» і «географічної території», що не залежала від контекстів. Він «мандрував» від одного тексту М. Грушевського до іншого у вигляді своєрідного «золотого еквіваленту» форми. Перед тим, як з'явитися в «Очерке истории украинского народа» (1904 р.), цей «трикутник» виявив свої контури у «Спільних питаннях староруської етнографії» (1903 р.): «Київ, Чернігів, Переяслав, сей полянсько-сіверянський трикутник, — то підстава політичного й культурного життя старої Русі, від перших докладніших звісток про неї (початків X в.). Його зав'язання раніше за всі історичні звістки»¹⁰. Власне, у цьому тексті він повстав як «полянсько-сіверянський трикутник Русі» — поєднання трьох значимих міст — Києва, Чернігова та Переяслава. Така «етноплемінна» «українська» форма означення «внутрішньої» («полянсько-сіверянської») «закритої» «геометричної» Русі «трьох міст» — чітко окресленого історичного об'єкту, просторово візуалізованого межами трикутника, протиставлялася імперській «геополітичній» семіотиці «відкритої» «зовнішньої» Росії — ментальній єдності «трьох територій» Великої, Малої та Білої¹¹ Русі, простір якої був розпорошений й мав слугувати легітимації влади імперських «міст-центрів» — Москви і Петербурга, що, як два «зовнішні» міста, протистояли Києву.

Власне, «трикутник Русі» виступав *символічним центром* ідеального історичного простору (як України, так і світу).

Потреба конструювання геометричного типу когнітивних карт й сенс самої гри М. Грушевського полягає у об'єктивації — процесі перетворення «географічного» простору на «історичний»: завдяки такій техніці картографічної візуалізації

⁹ Грушевський М.С. Очерк истории украинского народа. — СПб., 1906. — С. 22.

¹⁰ Грушевський М.С. Спільні питання староруської етнографії / М.С. Грушевський // Статті по славяноведенью. — Вып. I. — СПб., 1904. — С. 312.

¹¹ Грушевський М.С. Велика, Мала і Біла Русь / М.С. Грушевський // Український світ. — 1992. — № 1. — С. 16–17; № 2. — С. 20, 29–31.

«історичного простору» конструюється «ідеальний об'єкт» історичного дослідження, яким можна оперувати як «річчю». Такого роду об'єктивація «історичної» території знаходить своє виправдання у тій формі позитивістської наукової раціональності, яку на початку ХХ ст. в соціології проголосив Е. Дюркгайм, закликаючи розглядати «соціальні факти як речі». Так відбувається перетворення простору на річ — на сконструйований за правилами «геометрії» історичний «об'єкт», котрий проявляється як ідеальна проекція певної «геометричної фігури». Такий рух являв собою форму регресивної (дитячої) психологічної¹² стратегії: апелював до відповідного перцептивного мислення¹³. Отже, перетворення «тексту» на «простір», а «простору» на «річ» — сконструйований за геометричними правилами «об'єкт», який стає «ідеальним історичним об'єктом», наділеним всіма математичними якостями геометричної фігури, — такий сенс позитивістського освоєння історичного простору, до якого вдався М. Грушевський.

Нагадаємо, що одним з его-нарративів, у якому М. Грушевський встановив ієрархічні зв'язки між історичним простором України, Києвом та власною тілесністю, була його «Автобіографія» (у «списках» 1906 та 1926 рр.).

¹² Швейцарський дитячий психолог і епістемолог Ж. Піаже презентував свою модель формування просторових (в т. ч. «геометричних») уявлень дитини і те, як вони співвідносилися зі стадіями розвитку «геометрії». Його базова теза полягала в тому, що формування просторових уявлень дитини являє собою реверсивний рух стосовно звичних для наукознавства стадій становлення геометрії як науки: «Порядок розвитку ідей дитини у галузі геометрії здається зворотнім порядку їх історичного відкриття. Наукова геометрія розпочинається з системи Евкліда (що потрактовує фігури, кути), розвивається у XVII ст. у так звану «проективну геометрію» (що має справу з проблемами перспективи) й, насамкінець, у XIX ст. приходять до топології (що описує просторові відношення у загальному якісному вигляді, наприклад, різницю між відкритими й замкнутими структурами, зовнішнім та внутрішнім, близькістю й розділенням). Дитина починає з останнього: її перші геометричні відкриття є топологічними. У віці 3-х років вона легко розрізняє відкриті й замкнені фігури... Лише значно пізніше — по тому, як дитина оволодіє топологічними відношеннями, вона почне розвивати свої поняття евклідової та проективної геометрії» (Див.: Піаже Ж. Как дети образуют математические понятия / Ж. Піаже // Вопросы психологии. — 1966. — № 4. — С. 123).

¹³ Р. Доунз (Downs R.) та Д. Сті (Stea D.) розвинули це базове для когнітивної психології розрізнення між «простором об'єктів» (експериментальним лабораторним простором) та «простором навколишнього середовища» (зовнішнім лабораторним простором географів) у концепції «маломасштабних просторів» (перцепційних просторів) та «великомасштабних просторів» (трансперцепційних). (див.: Downs R.M., Stea D. Mapsinminds: reflections on cognitivemapping. — N.-Y, 1977).

Київ на ментальних мапах, котрі можна візуалізувати в «Автобіографії», повставав як: 1) місце проживання історика, насамперед, т. зв. «перший київський період» (1886–1894 рр.), а відтоді — як знайомий комфортний для тіла топос; 2) як інтелектуальний ландшафт, пов'язаний з університетським простором (у період навчання в університеті Св. Володимира) та мережею різних інтелектуальних київських гуртків. Але також і насамперед, — 3) як символічний центр України, перебування в якому усвідомлювалася М. Грушевським як певна культурна місія — місія з децентрації й розширення її символічної території. Від вдалого виконання цієї місії залежало «окреслення» внутрішньої символічної території України по осі Центр / Захід, великою мірою залежала поява на колективній ментальній мапі «внутрішнього вжитку» нового центру — Львова, що встановлює свій символічний зв'язок з інтелектуальним ландшафтом Києва особисто через його, М. Грушевського, діяльність та переміщення. Історик, як частка київського інтелектуального ландшафту, мав вписатися й в інший інтелектуальний ландшафт — Львівського університету — та окреслити його заново.

Отже, топос Львова конструюється в «Автобіографії» історика не просто як типове «місто-мрія», пов'язане з отриманням усіх тих соціальних, моральних, економічних і професійних дивідендів, яке несло у собі безперечне кар'єрне зростання вченого-магістра, що мав отримати посаду професора у престижному імперському вузі у неповні 30 років й очолити наново відкриту кафедру історії. Звичайно, традиційним від'ємним салдо такого переїзду була потреба у численних адаптативних стратегіях, пов'язаних з освоєнням нового простору, — від турботи про комфорт тіла (створення нового побутового простору — цікаво читати тут листування історика з львівським інтелектуальним очільником О. Барвінським, у якому М. Грушевський пише про свою звичку спати на подушці з морською травою, про необхідний мінімум стільців у кімнаті, а також про інші вимоги, серед яких не останніми були — подалі від сміттєзвалища та ближче до роботи) до необхідності вдало вписуватися в нову галицьку інтелектуальну субкультуру (завдяки певним стратегіям самопрезентації, які було проаналізовано у нашому тексті «Від самопрезентації до методології»¹⁴).

Переїзд історика з Києва до Львова — це не проста зміна місця роботи з менш престижного на більш престижне порівняно молодого амбітного та обдарованого інтелектуала. Ця зміна

¹⁴ Ващенко В. Від самопрезентації до методології: психобіоісторіографічний вимір простору історіописання М. Грушевського / В. Ващенко. — К.: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2007. — Дніпропетровськ, 2007. — С. 64–72.

прописується істориком у «Автобіографії» як заміна символічного центру України — проект «створення омріяного центру культури» на її територіальній периферії — на Заході. Оскільки, як нам відомо, конструювання ментальних мап і цілісної символічної території здійснюється часто-густо у межах універсальних міфічних структур, то залишається з'ясувати, які універсальні міфи були задіяні вченим для цієї операції символічної децентрації (детериторизації) та конструювання цілісної ментальної мапи України по осі Центр — Захід.

Йдеться про дві топографічні, переплетені одна з одною, стратегії конструювання історичного простору України: класичний універсальний міф, пов'язаний з античною традицією, — «прометеїв міф» й модерністську стратегію, пов'язану з символічною топографією тіла історика.

У тексті «Автобіографії» трансформація структур античного «Прометеевого міфу» у створений М. Грушевським різновид модерністського «Прометеевого міфу» України проходила через мову власного тіла інтелектуала — через модерний дискурс неврастенії. У побудованому істориком новітньому міфі освоєння історичного простору «культурний герой» (Михайло Сергійович), наслідуючи місію Прометей, також страждає за те, що передав «освітній вогонь» «бога-патріарха» (В. Антоновича), з центру (Києва) на периферію (Львів) — у місто, яке внаслідок акту такого «вогняного» транзиту має отримати статус культурного центру — західного культурного форпосту символічної території України. Проте внаслідок такої дії «героя-інтелектуала» у повній відповідності з «Прометеевим» міфом наступає тілесне страждання інтелектуала як покарання (за усіма правилами новітнього європейського жанру написання автобіографій епохи *fin-de-siecle*) симптомами модерної хвороби («неврастенії»). І власне вона, ця хвороба, визначала як подальше фізичне освоєння вченим нового європейського історичного простору (подальша подорож Михайла Сергійовича зі Львова у Європу, як зазначав сам історик, переслідувала терапевтичну мету покращення його здоров'я), так і поглиблене знайомство інтелектуала з неміським, неурбаністичним «сільським» топосом (М. Грушевський, виконуючи загальноприйняті приписи лікарів того часу, купив собі ґрунт за Львовом, щоб позбутися міського гамору та, одночасно, симптомів неврастенії).

Якщо зіставити те, яким був протест тіла героя на виконання його «культурної місії» з сенсом самої цієї місії, зіставити символічний топос тіла історика з відповідною конструкцією історичної території України в «Автобіографії», то можна виявити цікаві закономірності. На переміщення «тіла героя» («Прометеева вогню») з центру (Києва — «головного міста») на периферію

(Львів), фізичне тіло історика відповідає переміщенням «внутрішнього вогню» («жару — прилив крові») з «периферії» до «символічного центру» («голови» Михайла Сергійовича) й припиненням праці історика. Так топос тіла інтелектуала підключається до розмітки ним символічної території України, а протестна мова його тіла програмує неминучість повернення інтелектуала до комфортного центру — Києва, що й відбудеться пізніше — у так званій «другий Київський період» його біографії.

Таким чином, на ментальних мапах М. Грушевського топос Києва окреслюється ним як «вісьове місто» — «уявна точка», навколо якої здійснюється центрація та розгортання: а) як життєвого біографічного простору (у синхронічній перспективі) історика, так й б) історичного простору (у діахронічному зрізі). Сам цей вісьовий топос Києва як життєвого біографічного простору, якщо залучити базовий психокласифікатор «фантазія-реальність», повстає для М. Грушевського:

1) як «місто-мрія» (під час навчання у Тифліській гімназії — як літературний образ);

2) «місто-резиденція» (місце реального проживання — час навчання в університеті Св. Володимира — як габітус М. Грушевського);

3) «місто — омріяний реальний політичний центр» (столиця УНР та Радянської України) — як місце набутої та втраченої сили.

Вісьовий топос Києва як центру історичного простору залежав від задіяного істориком способу репрезентації й, відповідно, — від стратегій конструювання ним ментальних мап.

До них належали взаємопов'язані й авторитетні для імперської російської культури дві діахронічні та дві синхронічні стратегії.

1. Міфологічна («класична-давньогрецька») — у межах універсального «Прометеевого міфу» (України) та інтегрованої в його структури «школи Антоновича». Образ Києва тут формується як сакральний центр міфічного простору, в якому зберігається «істина-вогонь Прометейя» (В. Антоновича) і який учні історика-патріарха — М. Грушевський та Д. Багалій — переносять до Львова та Харкова у відповідності з уявленнями про інші символічні центри на ментальній мапі України (по осі «Захід-Схід»).

2. «Body politic» («модерністська») — у структурі наукового неврастенічного дискурсу епохи Fin-de-siecle. Образ Києва тут прописується як відповідний аналог тілесності історика — як вражена неврастенією «голова» («головне місто»), «вогонь» якої («жар та приливи крові») вимагає відповідного життєвого стилю М. Грушевського, що забезпечить відтік крові на периферію тіла (аналог переїзду історика на периферію — до Львова). Ця стратегія забезпечує конструювання ментальної мапи історика за принципом

ототожнення тіла М. Грушевського та символічної території України. Обидві ці стратегії прописані в его-наративі Грушевського — «Автобіографії».

3. Геополітична — на ментальній карті Європи («класична-сучасна»). Київ тут прописується як модель історичного «Півдня» Європи — аналог Неаполя в історії Італії, котрий протистоїть «Півночі» — Риму (Москві — Петербургу), яка прописана у тексті «Всесвітньої історії».

4. Геометрична. Київ як вершина закритого «магічного трикутника» внутрішньої Русі (разом з Черніговом та Переяславом), що протистоїть (як концепція союзу давньогрецьких міст-полісів) відкритій імперській концепції (триєдиного російського народу). На цій ментальній мапі образ Києва прописується як топос «міста-спадщини», наділеного абсолютним символічним історичним капіталом, за який точиться постійна боротьба, прописується в «Історії України-Руси» та статті «Звичайна схема руської історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства».

Отже, ментальна географія доби Модерну активно використовувала залишки «античних» стратегій репрезентації великомасштабних територій. Михайло Грушевський, історик епохи fin-de-siecle, вихованець класичної гімназійної / університетської («філологічної») освіти з її культовим ставленням до елліністичної культури — залучав ці стратегії як авторитетний легітимуючий засіб конструювання історичної території України та її центра — Києва. Зрозуміло, що ці античні стратегії були відірвані від своїх первинних сенсів й мали функціонувати в умовах іншої, модерної структури знаку та у нових контекстах (наприклад, «Прометейв міф» — у просторі символіки модерністської неврастенічної тілесності).

Проте, незалежно від задіяної стратегії конструювання історичної території України, відправним пунктом для такої інтелектуальної процедури спатіалізації виступав її символічний центр — Київ. І якщо православні книжники XVII ст. з метою політичної актуалізації «київської спадщини» задіяли універсалістські середньовічні концепції, щоб, надавши Києву відповідного символічного значення, зробити його однією із значимих точок історичної гравітації російського імперського (релігійного, цивілізаційного, культурного) простору, то М. Грушевський, поставивши за мету у боротьбі за «київську спадщину» деконструювати «середньовічні» схеми імперського історіописання, звернувся до дохристиянських, античних «полісних» стратегій репрезентації історичного простору, у своєрідний спосіб перетравлених епохою Модерну. Так, «геометрична» «полісна» стратегія побудови когнітивних мап дала можливість істориком репрезентувати відповідний історичний простір як трикутник міст-«полісів» історичної Русі (Києва-Чернігова-Переяслава) та легітимізувати права України на

спадщину Русі і протистояла імперській стратегії репрезентації історичного простору як сукупності «трьох територій». Різновид античного «прометеєвого міфу» дозволяв М. Грушевському легітимізувати кордони сучасного культурного

простору України по осі Центр / Захід як території, що визначається зв'язком двох міст — Києва та Львова.

ДЖЕРЕЛА

1. Ващенко В. Від самопрезентації до методології: психобіоісторіографічний вимір простору історіописання М. Грушевського / В. Ващенко. — К. : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2007. — 323 с.
2. Грицак Я. «Яких-то князів були столиці в Києві?»: До конструювання історичної пам'яті галицьких українців у 1830–1930-ті роки / Я. Грицак // Україна модерна. — Львів, 2001. — Т. 6. — С. 77–95.
3. Грушевський М.С. Велика, Мала і Біла Русь / М.С. Грушевський // Український світ. — 1992. — № 1. — С. 16–17. — № 2. — С. 20, 29–31.
4. Грушевський М.С. Всесвітня історія в короткім огляді: у 6 ч. / М. Грушевський; ред. О. Рибалко. — К. : Українознавство, 1996. — Ч. 2. — 87 с.
5. Грушевский М.С. Очерк истории украинского народа / М.С. Грушевский. — СПб. : Общественная польза, 1906. — 512 с.
6. Грушевський М.С. Спирні питання староруської етнографії / М.С. Грушевський // Статті по славноведенню. — СПб., 1904. — Вып. I. — С. 305–321.
7. Грушевський М.С. Хто такі українці і чого вони хочуть / М.С. Грушевський. — К. : Т-во «Знання України», 1991. — 240 с.
8. Иордан. О происхождении и деяниях гетов / вступ. статья, пер., коммент. Е.Ч. Скржинской. — СПб. : Алетейя, 1997. — 512 с.
9. Лотман Ю.М. Отзвуки концепции «Москва — третий Рим» в идеологии Петра Первого (К проблеме средневековой традиции в культуре барокко) / Ю.М. Лотман, Б.А. Успенский // История и типология русской культуры. — СПб., 2002. — С. 352–354.
10. Яковенко Н. Символ «Богохранимого града» у київській пропаганді 1620–1640-х років // Н. Яковенко // Mediaevalia Ucrainica: ментальність та історія ідей. — Т. 4. — К., 1995. — С. 52–75.

REFERENCES

1. Vashchenko V. Vid samoprezentatsii do metodolohii: psikhobioistoriohrafichnyi vymir prostoru istoriopysannia M. Hrushevskoho / V. Vashchenko. — K. : Vyd-vo Dnipropetr. nats. un-tu, 2007. — 323 s.
2. Hrytsak Ya. «Yakykh-to kniaziv byly stolytsi v Kyievi?»: Do konstruiuvannia istorychnoi pamiaty halytskykh ukrainsiv u 1830–1930-ti roky / Ya. Hrytsak // Ukraina moderna. — Lviv, 2001. — T. 6. — S. 77–95.
3. Hrushevskiy M.S. Velyka, Mala i Bila Rus / M.S. Hrushevskiy // Ukrayinskyi svit. — 1992. — № 1. — S. 16–17. — № 2. — S. 20, 29–31.
4. Hrushevskiy M.S. Vsesvitnia istoriia v korotkim ohliadi: u 6 ch. / M. Hrushevskiy; red. O. Rybalko. — K. : Ukrainoznavstvo, 1996. — Ch. 2. — 87 s.
5. Grushevskiy M.S. Ocherk istorii ukrainskogo naroda / M.S. Grushevskiy. — SPb. : Obshchestvennaya polza, 1906. — 512 s.
6. Hrushevskiy M.S. Spirni pytannia staroruskoi etnohrafii / M.S. Hrushevskiy // Statyi po slavyanovedeniyu. — SPb., 1904. — Vyp. I. — S. 305–321.
7. Hrushevskiy M.S. Khto taki ukraiyntsi i choho vony khochut / M.S. Hrushevskiy. — K. : T-vo «Znannia Ukrainy», 1991. — 240 s.
8. Iordan. O proiskhozhdenii i deyaniih getov / vstup. statya, per., komment. E.Ch. Skrzhinskoy. — SPb. : Aleteya, 1997. — 512 s.
9. Lotman Yu.M. Otvuki kontseptsii «Moskva — tretiy Rim» v ideologii Petra Pervogo (K probleme srednevekovoy traditsii v kulture barokko) / Yu.M. Lotman, B.A. Uspenskiy // Istoriya i tipologiya russkoy kultury. — SPb., 2002. — S. 352–354.
10. Yakovenko N. Simvol «Bogohranimogo grada» u kyivskiy propahandi 1620–1640-kh rokiv // N. Yakovenko // Mediaevalia Ucrainica: mentalnist ta istoriia idey. — T. 4. — K., 1995. — S. 52–75.

Владимир Ващенко

**ИСТОРИК И СТРАТЕГИИ КОНСТРУИРОВАНИЯ ИСТОРИЧЕСКОГО ПРОСТРАНСТВА:
КИЕВ НА МЕНТАЛЬНЫХ КАРТАХ МИХАИЛА ГРУШЕВСКОГО**

В статье исследуются стратегии прописывания Михаилом Грушевским исторического пространства Украины в контексте центрации вокруг «осевого города» — Киева, наделенного символическим капиталом. Установлено, что такая центрация осуществлялась историком в рамках «классической» («Прометеева мифа» Украины), формально-научной (геометрической — «треугольник Руси»), модернистской («неврастенической») и геополитической («Неаполь-Рим») стратегий.

Ключевые слова: Михаил Грушевский, Киев, ментальные карты, стратегии, историописание.

Volodymyr Vashchenko

**HISTORIAN AND HISTORIC ENVIRONMENT DESIGN STRATEGIES:
KYIV ON MYKHAILO HRUSHEVSKYI'S MENTAL MAPS**

The article examines Mykhailo Hrushevskyi's strategies of historical environment of Ukraine in the context of centralization around the "axial city" — Kyiv, endowed with symbolic capital. It is established that such centralization was carried out by the historian in the "classic" ("Promethean myth" of Ukraine), the formal scientific (geometrical — "triangle of Russ"), modernist ("neurasthenic") and geopolitical ("Naples-Rome") strategies.

The author concludes that Kiev, as "axial city", is an imaginary point around of centralization and life maximization of the historian biographical space and historical environment in total. It is proved in this article, that the historian, who had pursued the «classical education (high school / university), used elements of "antique" strategy of large-scale representation of the territories as a means of legitimizing of the construction of the history of Ukraine Kyiv as its center.

In the struggle for "Kyiv heritage" M. Hrushevskyi fought for the separation of "medieval" and imperial historiography schemes. To do this, he searched for the answer in ancient "polis" strategies of representation of the historic space, but interpreted them according to the requirements of the modern era. "Geometric polis" strategy of cognitive maps allowed the historian to present historical environment as a triangle of "towns-policyholders" of historical Russ (Kyiv — Chernihiv — Pereiaslav). This concept opposed to the imperial strategy of the historical representation of the space as a set of «three areas». Using the ancient "Promethean myth", M. Hrushevskyi managed to delimit contemporary cultural space of Ukraine along the Center / West axis.

Key words: Hrushevskyi, Kyiv, mental maps, strategies, historiography.

Дата надходження до редакції: 8 червня 2016 р.